

ภาพหมวดที่ 6: พระประวัติพระพุทธเจ้าโคตมะ

ภาพที่ 85-87 อัฐมมหาปาฏิหาริย์ ผนังด้านหลังพระประธาน ภายในเรือนธาตุคูหา
เจดีย์หมายเลข 2157

ภาพที่ 85 ภาพทั้งผนัง แสดงเหตุการณ์มหาปาฏิหาริย์รวม 7 ครั้ง ล้อมรอบซุ้มเรือนแก้วได้
ต้นพระศรีมหาโพธิ์; ภาพมิได้แสดงตอนตรัสรู้ เนื่องจากเหตุการณ์มหาปาฏิหาริย์ครั้งดังกล่าว
แทนความหมายได้ด้วยพระประธานในอาคารซึ่งแสดงปางมารวิชัย หมายถึงเหตุการณ์ตรัสรู้
แล้ว. ภาพพุทธบริพนพานที่เคยปรากฏอยู่ที่ส่วนบนสุดขององค์ประกอบ กระเพาะหลอดรวง
เหล็กร่องรอยให้เห็นอยู่เพียงเล็กน้อย; สังเกตว่าภาพมารผจญขนานซ้าย-ขวาพระประธาน
แสดงกองทัพมารยกมาจากทางซ้ายมือของผู้ชม และพ่ายแพ้จากไปทางด้านขวา, ซึ่งเป็น
องค์ประกอบภาพที่เทียบกันได้ตรงไปตรงมา กับต้นแบบภาพจำหลักศิลาอัฐมมหาปาฏิหาริย์ใน
ศิลปะปาละของอินเดีย เป็นต้นว่าชิ้นสำคัญซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ ณ Jagdispur รัฐพิหาร
ภาพอัฐมมหาปาฏิหาริย์ภายใต้องค์ประกอบแบบเดียวกัน พบตัวอย่างอื่นในงานจิตรกรรม
พุกาม ที่ผนังด้านหลังพระประธาน ภายในเรือนธาตุคูหาเจดีย์หมายเลข 1580 และ 2103. ภาพ
จิตรกรรมเหล่านั้น แสดงองค์ประกอบทางประติมานวิทยา เพิ่มเติมจากต้นแบบในศิลปะอินเดีย
ได้แก่ภาพพระอัครสาวกนั่งประคองอัญชลี ขนานซ้าย-ขวาดำแหน่งประดิษฐานพระประธาน,
รวมถึงการเพิ่มรูปช้างปรนนิบัติพระพุทธเจ้า นอกเหนือจากสิง ในเหตุการณ์ตอนปารีโลยก์.

ภาพที่ 86 (a-c) ภาพมารผจญ

ภาพที่ 87 ภาพอัฐมมหาปาฏิหาริย์ ด้านหลังพระประธาน

(a) ภาพฟากซ้ายมือของผู้ชม เรียงจากบนลงล่าง: โปรตช้างนาฟ้าคีรี (ธนปาละ) ที่เมืองราชคฤห์, ยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี, ปารีโลยกที่เมืองโกสัมพี มีภาพช้างและลิงอยู่ในเหตุการณ์ (ภาพตอนนี้ในศิลปะปาละต้นแบบแสดงเฉพาะภาพลิงอยู่ในเหตุการณ์โดยไม่ปรากฏช้าง).

(b) ภาพฟากขวามือของผู้ชม เรียงจากบนลงล่าง: เสด็จลงจากดาวดึงส์ที่เมืองสังกัสสะ, ปฐมเทศนาที่เมืองพาราณสี, ประสูติที่สวนลุมพินีระหว่างเมืองกบิลพัสดุ์กับเมืองเทวทหะ.

ภาพที่ 88 ภาพอัฐมมหาปาฏิหาริย์ แบ่งเขียนสองฟากผนังมุขด้านตะวันออก

(ด้านหน้า) ในคูหาเจดีย์ขนาดเล็กหมายเลข 137 สังเกตว่าไม่มีภาพเหตุการณ์ตอนตรัสรู้ เนื่องจากเหตุการณ์ดังกล่าว แทนความหมายได้ด้วยพระประธานในอาคารอยู่แล้ว.

(a) ผนังด้านใต้ ภาพเรียงจากบนลงล่าง ซ้ายไปขวาประกอบด้วยเหตุการณ์: พุทธปรินิพพานที่เมืองกุฉินารา (ขนบท้ายและหัวด้วยภาพพระมหากัสสปะถวายบังคม พุทธสรีระ และภาพโศกเศร้าหมั่นแบ่งพระบรมสารีริกภาพ, ตามลำดับ), ปารีโลยกที่เมืองโกสัมพี, ปฐมเทศนาที่เมืองพาราณสี, และโปรดช้างนาฟ้าคีรีที่เมืองราชคฤห์. ภาพแถวล่างสุดแสดงมหานิบาตชาดกบางเรื่อง

(b) ผนังด้านเหนือ แถวบนสุดเขียนภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งถือบาตรในพระหัตถ์ในช่องตรงกลาง ขนาบทั้งสองข้างด้วยรูปพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุจำนวนสี่แห่ง; แถวกลางแสดงภาพเหตุการณ์: เสด็จลงจากดาวดึงส์ที่เมืองสังกัสสะ, ยมกปาฏิหาริย์ที่สาวัตถี, ประสูติที่สวนลุมพินี. ภาพแถวล่างสุดแสดงพุทธประวัติอื่นๆ บางตอน.

ภาพที่ 89-90 ภาพอัฐมมหาปาฏิหาริย์และเสวยวิมุตติสุขบางเหตุการณ์ ณ สัตตมหาสถาน ในคูนเจติย์หมายเลข 1152. อาคารเป็นคูนเจติย์ขนาดเล็กมีทางเข้าด้านทิศเหนือช่องทางเดียว. ภาพจิตรกรรมดังกล่าว เขียนบนผนังเรือนธาตุด้านตะวันออกและตะวันตกวางตำแหน่งภาพตรงข้ามกัน. ภาพอัฐมมหาปาฏิหาริย์เขียนครบทุกเหตุการณ์ ยกเว้นตอนตรัสรู้ซึ่งแทนความหมายได้ด้วยพระประธานในอาคาร ส่วนภาพเสวยวิมุตติสุข ณ สัตตมหาสถานเขียนพอสังเขปเพียงบางเหตุการณ์, ลำดับภาพแต่ละผนังเรียงจากบนลงล่างดังนี้

ผนังด้านตะวันออก: โปรดช้างนาฬาคีรีที่เมืองราชคฤห์ (89a), ปฐมเทศนาที่เมืองพาราณสี (89c), เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่ 5 ณ อชปาลนิโครธ (90a), ปารีโลยก์ที่เมืองโกสัมพี (90c).

ผนังด้านตะวันตก: เสด็จลงจากดาวดึงส์ที่เมืองสังกัสสะ (89b), ยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี (89d), เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่ 4 ณ รัตนฆรเจติย์ (90b), ประสูติ ณ สวณลูมพิณี (90d)

ภาพที่ 91-93 ภาพอัฐมมหาปาฏิหาริย์ ในมุขกระสัน (ด้านตะวันออก) และมุขเรือนธาตุด้านใต้และเหนือ คูนเจติย์หมายเลข 588 (มุขเรือนธาตุด้านตะวันตกเป็นชอกอับทึบถูกบังจนมืดด้วยผนังก่ออิฐด้านหลังพระประธาน จึงไม่ได้เขียนภาพจิตรกรรมมาแต่เดิม ทำให้ภาพอัฐมมหาปาฏิหาริย์บางเหตุการณ์ถูกร่นไปเขียนบนผนังมุขกระสัน ซึ่งมีใช้ตำแหน่งปกติในผังอาคารสำหรับการเขียนภาพชุดนี้). สังเกตว่าไม่พบการเขียนภาพตอนตรัสรู้ เนื่องจากภาพตอนดังกล่าวแทนความหมายได้ด้วยพระประธานอยู่แล้ว และได้เขียนภาพตอนปารีโลยก์อาจเนื่องด้วยข้อจำกัดของพื้นที่ผนัง.

ภาพที่ 91 มุขกระสัน

(a) ผนังด้านใต้ ภาพตอนโปรดช้างนาฬาคีรี ณ เมืองราชคฤห์

(b) ผนังด้านเหนือ ภาพตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์ ณ เมืองสังกัสสะ

ภาพที่ 92 มุขเรือนธาตุด้านใต้

- (a) ผนังด้านตะวันออก ภาพตอนยมกปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัตถี
- (b) ผนังด้านตะวันตก ภาพตอนแสดงปฐมเทศนา ณ เมืองพาราณสี

ภาพที่ 93 มุขเรือนธาตุด้านเหนือ

- (a) ผนังด้านตะวันตก ภาพตอนประสูติ ณ สวนลุมพินี
- (b) ผนังด้านตะวันออก ภาพตอนพุทธปรินิพพาน ณ เมืองกุฉินารา.

ภาพที่ 94-97 ภาพเสวยวิมุตติสุข ณ สัตตมหาสถาน และอัฐมहाปาฏิหาริย์ เขียนพอสังเขปไม่ครบทุกเหตุการณ์ในแต่ละชุด ในคู่มือเจดีย์หมายเลข 845

ภาพที่ 94 มุขกระสัน (เชื่อมระหว่างโถงหน้ากับเรือนธาตุ)

- (a) ผนังด้านใต้ ภาพเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สาม ณ รัตนจกกรมเจดีย์
- (b) ผนังด้านเหนือ ภาพเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สอง ณ อนิมิสเจดีย์

ภาพที่ 95 มุขเรือนธาตุด้านใต้

- (a) ผนังด้านตะวันออก ภาพตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์ ณ เมืองสังกัสสะ
- (b) ผนังด้านตะวันตก ภาพตอนโปรดช้างนาฬาคีรี ณ เมืองราชคฤห์

ภาพที่ 96 มุขเรือนธาตุด้านตะวันตก

- (a) ผนังด้านใต้ ภาพตอนพุทธปรินิพพาน ณ เมืองกุฉินารา
- (b) ผนังด้านเหนือ ภาพตอนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ณ เมืองกุฉินารา.

ภาพที่ 97 มุขเรือนธาตุด้านเหนือ

- (a) ผนังด้านตะวันตก ภาพตอนปารีไลยก์ ณ เมืองโกสัมพี
- (b) ผนังด้านตะวันออก ภาพตอนประสูติ ณ สวนลุมพินี.

ภาพที่ 98-107 ภาพอัฐมมหาปาฏิหาริย์เขียนคู่กับภาพเหตุการณ์เสวยวิมุตติสุข ณ สัตตมหาสถาน ภายใต้แบบแผนพิเศษทางประติมานวิทยา และนวัตกรรมใหม่ทาง สัญลักษณ์ ของจิตรกรรมสมัยพุกาม พบในมุขเรือนธาตุด้านใต้ ตะวันตก และเหนือ ของคูเจดีย์หมายเลข 539 และ 664. ตำแหน่งภาพสัตตมหาสถานอยู่รอบในด้านใกล้พระ ประธาน ส่วนภาพอัฐมมหาปาฏิหาริย์อยู่รอบนอก, สังเกตว่าไม่มีการเขียนภาพตอนตรัสรู้และ เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์แรก ณ ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เนื่องจากภาพทั้งสองแทนความหมายได้ ด้วยพระประธานในอาคารอยู่แล้ว. ภาพสัตตมหาสถานอีกชุดหนึ่งซึ่งแสดงเหตุการณ์เสวย วิมุตติสุขครบ 7 สัปดาห์ พบบนผนังด้านใต้ของโถงหน้า คูเจดีย์หมายเลข 539.

คูเจดีย์หมายเลข 539 (ภาพที่ 98-104a)

ภาพที่ 98 ผนังด้านตะวันออก มุขเรือนธาตุด้านใต้

- (a) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่หก ณ สระมุจลินทร์ (ซีกผนังด้านใกล้กับพระประธาน)
- (b) ปาโรไลยก์ ณ เมืองโกสัมพี (ซีกผนังด้านไกลจากพระประธาน)

ภาพที่ 99 ผนังด้านตะวันตก มุขเรือนธาตุด้านใต้

- (a) โปรดช้างนาฬาคีรี ณ เมืองราชคฤห์ (ซีกผนังด้านไกลจากพระประธาน)
- (b) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่เจ็ด ณ โคนไม้ราชายตนะ (ซีกผนังด้านใกล้กับพระประธาน)

ภาพที่ 100 ผนังด้านใต้ มุขเรือนธาตุด้านตะวันตก

- (a) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่ห้า ณ อชปาลนิโครธ ธิตามารสามคนพยายามยั่วยวน พระพุทธเจ้า (ซีกผนังด้านใกล้กับพระประธาน)
- (b) ปฐมเทศนา ณ เมืองพาราณสี (ซีกผนังด้านไกลจากพระประธาน)

ภาพที่ 101 ผนังด้านเหนือ มุขเรือนธาตุด้านตะวันตก

- (a) ประสูติ ณ สวนลุมพินี (ซีกผนังด้านไกลจากพระประธาน)
- (b) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สี่ ณ รัตนฆรเจดีย์ พระพุทธเจ้าทรงเปล่งฉัพพรรณรังสี แ่ จากพระวรกายในทุกทิศทาง ตามด้วยบทอ้างอิงในคัมภีร์อัฐมสาลินี อรรถกถาพระ อภิธรรม (ซีกผนังด้านใกล้กับพระประธาน)

ภาพที่ 102 ผนังด้านตะวันตก मुखเรือนธาตุด้านเหนือ

(a) พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ เมื่อสิ้นสัปดาห์ที่สองแห่งการเสวยวิมุตติสุข ตามด้วยเหตุการณ์เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สาม ด้วยการที่พระพุทธเจ้าเสด็จพุทธดำเนินจงกรม ณ รัตนจงกรมเจดีย์ เขียนรวมในภาพเดียวกัน; สังเกตว่าพระพุทธเจ้าในภาพมิได้ทรงเปล่งฉัพพรรณรังสี เนื่องจากในขณะนั้นพระฉัพพรรณรังสียังไม่ได้โอกาสฉายโอภาสออกจากพระวรกาย ตรงตามเนื้อความอ้างอิงในคัมภีร์อัฐสุทธานิ (ซึ่งผนังด้านใกล้กับพระประธาน). องค์ประกอบของภาพยมกปาฏิหาริย์แสดงรูปพุทธนิมิตในอากัปกิริยาต่างๆ และการเสด็จพุทธดำเนินจงกรม เป็นแบบเดียวกับภาพยมกปาฏิหาริย์ที่สาวัดดี บนผนังด้านตะวันออก मुखเรือนธาตุด้านเหนือ.

(b) เทศนาโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และเสด็จลงจากดาวดึงส์สู่เมืองสังกัสสะภายหลังจากนั้น (ซึ่งผนังด้านไกลจากพระประธาน)

ภาพที่ 103 ผนังด้านตะวันออก मुखเรือนธาตุด้านเหนือ

(a) ยมกปาฏิหาริย์ที่สาวัดดี สังเกตว่าพระพุทธเจ้าในภาพทรงเปล่งฉัพพรรณรังสี ต่างจากภาพยมกปาฏิหาริย์เมื่อสิ้นสัปดาห์ที่สองของการเสวยวิมุตติสุข บนผนังด้านตะวันตก मुखเรือนธาตุด้านเหนือ ที่พระพุทธเจ้าในภาพมิได้ทรงเปล่งฉัพพรรณรังสี, นอกจากนี้ที่มุมล่างซ้ายสุดของภาพ ได้แสดงภาพเตียรถีร์ (นิครนถ์นาถบุตร) ทำท่าเหาะ บิรवार แล้งทำท่ายี่อยู่หุ้มปราง ซึ่งเป็นองค์ประกอบทางประติมานวิทยาเฉพาะตัว สำหรับภาพพุทธประวัติตอนนี้ (ซึ่งผนังด้านไกลจากพระประธาน)

(b) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สอง พระพุทธเจ้าทรงเพ่งตันพระศรีมหาโพธิ์ ณ อนิมิสเจดีย์ (ซึ่งผนังด้านใกล้กับพระประธาน)

ภาพที่ 104

(a) เสวยวิมุตติสุข 7 สัปดาห์ บนผนังด้านใต้ปากตะวันออกของโถงหน้า ภาพเขียนเรียงเป็นแถวเบื้องบนภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขนาดใหญ่. แถวบนประกอบด้วยภาพเหตุการณ์เรียงจากซ้ายไปขวา ณ สถานที่เสวยวิมุตติสุขดังนี้: สระมุจลินทร์ สัปดาห์ที่

หก, ราชายตนะ สัปดาห์ที่เจ็ด, ต้นพระศรีมหาโพธิ์ สัปดาห์แรก, รัตนขมรเจดีย์ สัปดาห์ที่สี่, อชปาลนิโครธ สัปดาห์ที่ห้า; สำหรับแถวล่างประกอบด้วยภาพเหตุการณ์ ณ อนิมิสเจดีย์ ในสัปดาห์ที่สอง (ซ้ายสุด) และรัตนจกกรมเจดีย์ ในสัปดาห์ที่สาม (ขวาสุด).

คุณเจดีย์หมายเลข 664 (ภาพที่ 104b-107)

ภาพที่ 104 (ต่อ)

(b) พุทธปรินิพพาน บนยอดผนังมุขเรือนธาตุด้านตะวันออก

ภาพที่ 105 มุขเรือนธาตุด้านใต้

(a) ผนังตะวันออก ภาพตอนเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่หก ณ สระมุจลินทร์ (ด้านใกล้พระประธาน) คู่กับตอนปารีโลยก์ ณ เมืองโกสัมพี (ด้านไกลจากพระประธาน)

(b) ผนังตะวันตก ภาพตอนโปรดช้างนาฬาคีรี ณ เมืองราชคฤห์ (ด้านไกลจากพระประธาน) คู่กับตอนเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่เจ็ด ณ โคนไม้ราชายตนะ (ด้านใกล้พระประธาน)

ภาพที่ 106 มุขเรือนธาตุด้านตะวันตก

(a) ผนังด้านใต้ ภาพตอนเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่ห้า ณ อชปาลนิโครธ (ด้านใกล้พระประธาน) คู่กับตอนปฐมเทศนา ณ เมืองพาราณสี (ด้านไกลจากพระประธาน)

(b) ผนังด้านเหนือ ภาพตอนประสูติ ณ สวนลุมพินี (ด้านไกลจากพระประธาน) คู่กับตอนเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สี่ ณ รัตนขมรเจดีย์ พระพุทธเจ้าเปล่งฉัพพรรณรังสีแผ่ออกโดยรอบพระวรกาย ภายหลังทรงใคร่ครวญพระอภิธรรมถึงปรภรณ์ที่เจ็ด ตามตัวบทในคัมภีร์อัฐสุสาลินี อรรถกถาพระอภิธรรม (ด้านใกล้พระประธาน).

ภาพที่ 107 มุขเรือนธาตุด้านเหนือ

(a) ผนังด้านตะวันตก ภาพพระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ภายหลังจากเสวยวิมุตติสุขครบสัปดาห์ที่สอง ตามด้วยการเสด็จพุทธดำเนินจกกรม ณ รัตนจกกรมเจดีย์ ในสัปดาห์ที่สาม ตามตัวบทในคัมภีร์อัฐสุสาลินี ทั้งสองเหตุการณ์เขียนรวมอยู่ในภาพเดียวกัน (สังเกตว่าในภาพพระพุทธเจ้ามิได้เปล่งฉัพพรรณรังสี เพราะในขณะนั้น

ฉัพพรรณรังสียังมีได้โอกาสฉายโอภาสจากพระวรกาย) (ด้านใกล้พระประธาน) คู่กับ
ตอนเทศนาโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และเสด็จลงจากดาวดึงส์สู่เมือง
สังกัสสะหลังจากนั้น (ด้านไกลจากพระประธาน).

(b) ผนังด้านตะวันออก ภาพตอนยมกปาฏิหาริย์ที่สาวตถิ พระพุทธเจ้าในภาพทรงเปล่ง
ฉัพพรรณรังสี สังเกตภาพนิครนถ์นาถบุตรทำที่จะเหาะมีบริวารย้อยุดหน้ามปราม ที่มุม
ล่างซ้ายสุดของภาพ (ด้านไกลจากพระประธาน) คู่กับตอนเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สอง
ณ อนิมิสเจดีย์ (ด้านใกล้พระประธาน).

ภาพที่ 108-113 ภาพเรื่องเสวยวิมุตติสุข ณ สัตตมหาสถาน และเรื่องอัฐมมหา

ปาฏิหาริย์ เขียนไว้คู่กัน บนผนังมุขเรือนธาตุ (ด้านใต้ ตะวันตก และเหนือ) คุณเจดีย์
หมายเลข 711. สังเกตว่าไม่มีการเขียนภาพตอนตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์แรก เนื่องจาก
เหตุการณ์ทั้งสองตอนแทนความหมายได้ด้วยพระประธานในอาคารอยู่แล้ว. ที่พิเศษอีกอย่าง
หนึ่งสำหรับภาพจิตรกรรมชุดนี้ คือจิตรกรเขียนภาพพระพรหมทรงฉัตรกันถวายพระพุทธเจ้าใน
เหตุการณ์เสวยวิมุตติสุขหลายเหตุการณ์ ได้แก่ในสัปดาห์ที่สอง, สาม, ห้า และเจ็ด.

ภาพที่ 108 ผนังด้านตะวันออก มุขเรือนธาตุด้านใต้

(a) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่เจ็ด ณ โคนไม้ราชายตนะ (ซีกผนังด้านใกล้กับพระประธาน)
ภาพปรากฏภายใต้ลักษณะทางประติมานวิทยาที่แปลกจากปกติ กล่าวคือแทนที่จะ
แสดงภาพพระพุทธเจ้าจะประทับนั่งภายใต้ต้นไม้ กลับแสดงภาพเมื่อกำลังเสด็จพุทธ
ดำเนิน, แต่รูปเทวดาถวายบาตรที่ปรากฏอยู่เบื้องหน้าพระพักตร์ ก็สอดคล้องกับ
เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงรับถวายบาตรศิลาจากเทวดา เพื่อรับภัตตาหารที่นาย
พาณิขย์ตปฺสสะและภัลลิกะได้ถวาย เมื่อสิ้นการเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ดังกล่าว.

(b) แสดงปฐมเทศนา ณ เมืองพาราณสี (ซีกผนังด้านไกลจากพระประธาน)

ภาพที่ 109 ผนังด้านตะวันตก มุขเรือนธาตุด้านใต้

(a) แสดงยมกปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวตถิ (ซีกผนังด้านไกลจากพระประธาน)

(b) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่หก ณ สระมุจลินทร์ (ซีกผนังด้านใกล้กับพระประธาน)

ภาพที่ 110 ฉนงด้านได้ มุขเรื่อนธาดด้านตะวันตก

(a) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่ห้า ณ อชปาลนิโครธ (ซีกฉนงด้านใกล้กับพระประธาน) สังกะธว่าในภาพมีการเขียนรูปพระพรหมเข้าเฝ้าอยู่ด้วย อาจเพื่อแสดงเหตุการณ์ที่พรหมทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้แสดงธรรม ซึ่เกิดขึ้น ณ โคนไม้ชปาลนิโครธ เช่นเดียวกัน แต่เป็นเวลาภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขครบเจ็ดสัปดาห์แล้ว; การแสดงเหตุการณ์ต่างมิติเวลาในภาพเดียวกันเช่นนี้ ย่อมเน้นย้ำความหมายในมิติสถานที่ของตัวภาพเองด้วย.

(b) เสด็จลงจากดาวดึงส์ ณ เมืองสังกัสสะ (ซีกฉนงด้านไกลจากพระประธาน)

ภาพที่ 111 ฉนงด้านเหนือ มุขเรื่อนธาดด้านตะวันตก

(a) โปรดช้างนาฬาคีรี ณ เมืองราชคฤห์ (ซีกฉนงด้านไกลจากพระประธาน)

(b) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สี่ ณ รัตนฆรเจดีย์ (ซีกฉนงด้านใกล้กับพระประธาน) สังกะธว่าพระพุทธเจ้าในภาพมิได้ทรงเปล่งฉัพพรรณรังสี.

ภาพที่ 112 ฉนงด้านตะวันตก มุขเรื่อนธาดด้านเหนือ

(a) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สาม ณ รัตนฆรเจดีย์ (ซีกฉนงด้านใกล้กับพระประธาน)

(b) ตอนปาริไลยก์ ณ เมืองโกสัมพี (ซีกฉนงด้านไกลจากพระประธาน)

ภาพที่ 113 ฉนงด้านตะวันออก มุขเรื่อนธาดด้านเหนือ

(a) ประสูติ ณ สนวนลุมพินี (ซีกฉนงด้านไกลจากพระประธาน)

(b) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สอง ณ อนิมิสเจดีย์ (ซีกฉนงด้านใกล้กับพระประธาน)

ภาพที่ 114-117 ภาพเรื่องเสวยวิมุตติสุข ณ สัตตมหาสถาน และเรื่องอัฐมहा
 ปาฏิหาริย์ ในคหุเจติย์ขนาดเล็กละหมายเลข 1091. ภาพอัฐมहाปาฏิหาริย์แสดงอยู่บนผนังมุข
 เรือนธาตุทางเข้าอาคารด้านทิศตะวันออก ผนังละสองเหตุการณ์รวมสองผนัง, ผนังด้าน
 ตะวันออกของมุขเรือนธาตุด้านใต้และเหนือ ผนังละหนึ่งเหตุการณ์รวมสองผนัง, และภาพมหา
 ปรินิพพานบนผนังอุตมุขเรือนธาตุด้านตะวันตก, รวมทั้งสิ้นเจ็ดเหตุการณ์ โดยละเว้นไม่แสดง
 ภาพตอนตรัสรู้ เนื่องจากพระประธานในอาคารได้แทนความหมายตอนดังกล่าวอยู่แล้ว;
 สำหรับภาพเสวยวิมุตติสุขเขียนไว้พอสังเขปเพียงสี่เหตุการณ์ บนผนังมุขเรือนธาตุด้านตะวันตก
 ด้านหลังพระประธาน ผนังละสองเหตุการณ์รวมสองผนัง.

ภาพที่ 114 มุขเรือนธาตุด้านตะวันออก

- (a) ผนังด้านใต้ จากบนลงล่าง: โปรดช้างนาฬาคีรี ณ เมืองราชคฤห์, แสดงปฐมเทศนา
 ณ เมืองพาราณสี.
- (b) ผนังด้านเหนือ จากบนลงล่าง: เสด็จลงจากดาวดึงส์ ณ เมืองสังกัสสะ, แสดงยมก
 ปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัตถี.

ภาพที่ 115 มุขเรือนธาตุด้านใต้และเหนือ

- (a) ผนังตะวันออก มุขเรือนธาตุด้านใต้ จากบนลงล่าง: ปาโรไลยก์ ณ เมืองโกสัมพี,
 พระพุทธเจ้าประทานพระธรรมเทศนาแก่พระสาวก (ภาพแทรกนอกชุดอัฐมहा
 ปาฏิหาริย์)
- (b) ผนังตะวันตก มุขเรือนธาตุด้านเหนือ จากบนลงล่าง: ประสูติ ณ สวนลุมพินี,
 พระพุทธเจ้าประทานพระธรรมเทศนาแก่พระสาวก (ภาพแทรกนอกชุดอัฐมहा
 ปาฏิหาริย์)

ภาพที่ 116 ผนังอุตมุขเรือนธาตุด้านตะวันตก พุทธปรินิพพาน เบื้องบนแสดงภาพสถูป
 บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ณ นาคพิภพ.

ภาพที่ 117 มุขเรื่อนธาตุด้านตะวันตก

- (a) ผนังด้านใต้ จากบนลงล่าง: เสวยวิมุตติสุขสี่ปดาห์ที่สอง ณ อนิมิสเจดีย์, เสวยวิมุตติสุขสี่ปดาห์ที่หก ณ สระมุจลินทร์.
- (b) ผนังด้านเหนือ จากบนลงล่าง: เสวยวิมุตติสุขสี่ปดาห์ที่สาม ณ รัตนจกกรมเจดีย์, เสวยวิมุตติสุขสี่ปดาห์ที่สี่ ณ รัตนฆรเจดีย์.

ภาพที่ 118-120 ภาพเรื่องเสวยวิมุตติสุข เขียนครบทุกเหตุการณ์ (ยกเว้นสี่ปดาห์แรก ซึ่งแทนความหมายได้ด้วยพระประธาน) ผนังมุขเรื่อนธาตุด้านใต้ ตะวันตก และเหนือ คูหาเจดีย์ หมายเลข 506. ภาพล้อมรอบด้วยรูปนิบาตชาดก.

ภาพที่ 118 มุขเรื่อนธาตุด้านใต้

- (a) ผนังด้านตะวันออก เสวยวิมุตติสุขสี่ปดาห์ที่เจ็ด ณ โคนไม้ราชายตนะ ท้าวจตุโลกบาลถวายบาตรแด่พระพุทธเจ้า สัมพันธ์กับตวัพบในตอนดังกล่าว.
- (b) ผนังด้านตะวันตก เสวยวิมุตติสุขสี่ปดาห์ที่หก ณ สระมุจลินทร์

ภาพที่ 119 มุขเรื่อนธาตุด้านตะวันตก

- (a) ผนังด้านใต้ เสวยวิมุตติสุขสี่ปดาห์ที่ห้า ณ อชปาลนิโครธ ภาพพระหมเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าอาจสัมพันธ์กับอีกเหตุการณ์หนึ่ง ที่ท้าวสหมบดีพรหมได้อารานาพระพุทธเจ้าให้ทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์โลก ซึ่งเกิดขึ้น ณ อชปาลนิโครธเช่นเดียวกัน แต่เป็นเวลาภายหลังจากเสวยวิมุตติสุขครบเจ็ดสี่ปดาห์แล้ว.
- (b) ผนังด้านเหนือ เสวยวิมุตติสุขสี่ปดาห์ที่สี่ ณ รัตนฆรเจดีย์ สังเกตว่าจิตรกรมิได้เขียนภาพพระพุทธเจ้าประทับในปราสาท และพระพุทธเจ้าในภาพมิได้เปล่งฉัพพรรณรังสี แต่พิจารณาจากตำแหน่งภาพซึ่งเข้าสู่กับภาพอื่นๆ ทำให้น่าจะตีความได้ว่าภาพนี้ควรหมายถึงเหตุการณ์เสวยวิมุตติสุขสี่ปดาห์ที่สี่.

ภาพที่ 120 มุขเรื่อนธาตุด้านเหนือ

- (a) ผนังด้านตะวันตก เสวยวิมุตติสุขสี่ปดาห์ที่สาม ณ รัตนจกกรมเจดีย์
- (b) ผนังด้านตะวันออก เสวยวิมุตติสุขสี่ปดาห์ที่สอง ณ อนิมิสเจดีย์.

ภาพที่ 121-125 ภาพเรื่องอัฐมมหาปาฏิหาริย์, เรื่องเสวยวิมุตติสุขบางเหตุการณ์ และเรื่องพุทธกรณียกิจของพระพุทธเจ้าโคตมะ คุณเจดีย์หมายเลข 477-478-479. ภาพอัฐมมหาปาฏิหาริย์รวมหกเหตุการณ์แวดล้อมด้วยภาพนิบาตชาดก เขียนอยู่บนผนังโถงหน้าเรือนธาตุ คุณเจดีย์หมายเลข 477 ส่วนภาพพุทธปรินิพพาน (ชำรุดเกือบทั้งหมด) ในชุดเดียวกันแยกไปเขียนบนผนังด้านใต้ ของมุขกระสันที่เชื่อมระหว่างคุณเจดีย์หมายเลข 477 กับ 478. ภาพเสวยวิมุตติสุขเขียนอยู่บนผนังขอบซุ้มประตูหัว-ท้ายมุขกระสัน ที่เชื่อมระหว่างคุณเจดีย์หมายเลข 477 กับ 478 รวม 4 เหตุการณ์ อาจเป็นไปได้ว่าภาพเสวยวิมุตติสุขอีกสองเหตุการณ์ที่เหลือ (ยกเว้นเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์แรกที่แทนความหมายได้ด้วยพระประธานอยู่แล้ว) ได้ถูกวางแผนสำหรับจะเขียนบนผนังขอบซุ้มประตูของคุณเจดีย์หมายเลข 478 อีกด้านหนึ่งที่เปิดสู่ซุ้มกระสันที่เชื่อมต่อไปยังคุณเจดีย์หมายเลข 479 แต่มีเหตุขัดข้องทำให้การเขียนภาพยุติลงเสียก่อน ทำให้ผนังมุขกระสันระหว่างคุณเจดีย์หมายเลข 478 กับ 479, ผนังคุณเจดีย์หมายเลข 479 ทั้งอาคาร และผนังโถงหน้าของคุณเจดีย์หมายเลข 478 ไม่มีภาพจิตรกรรมมาแต่เดิม.

ภาพที่ 121 โถงหน้า คุณเจดีย์หมายเลข 477

- (a) ผนังด้านตะวันออก แสดงตำแหน่งภาพในชุดอัฐมมหาปาฏิหาริย์ในผนังซุ้ม และผนังอาคารแวดล้อมด้วยภาพชุดนิบาตชาดก.
- (b) ผนังด้านตะวันตก แสดงตำแหน่งภาพในชุดอัฐมมหาปาฏิหาริย์ แวดล้อมด้วยภาพนิบาตชาดก.

ภาพที่ 122 ซุ้มในผนังด้านตะวันออกของโถงหน้า คุณเจดีย์หมายเลข 477.

- (a) ผนังอุดของซุ้ม แสดงภาพปฐมเทศนา ณ เมืองพาราณสี
- (b) ผนังด้านเหนือของซุ้ม แสดงภาพยมกปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัตถี
- (c) ผนังด้านใต้ของซุ้ม แสดงภาพตอนปารีโลยก์ ณ เมืองโกสัมพี

ภาพที่ 123 ผนังโถงหน้าด้านตะวันออกและตะวันตก คูหาเจดีย์หมายเลข 477

- (a) ผนังด้านตะวันออก โปรดช้างนาฟ้าศิริ ณ เมืองราชคฤห์
- (b) ผนังด้านตะวันตก ฟากเหนือ ประสูติ ณ สวนลุมพินี
- (c) ผนังด้านตะวันตก ฟากใต้ เสด็จลงจากดาวดึงส์ ณ เมืองสังกัสสะ

ภาพที่ 124 ผนังขอบซุ้มประตูหน้าหัว-ท้ายมุขกระสัน เชื่อมระหว่างคูหาเจดีย์หมายเลข 477 กับ 478.

- (a) ผนังด้านใต้ ขอบซุ้มประตูหัวมุขกระสัน เสวยวิมุตติสุขส์ปดาห์ที่สอง ณ อนิมิสเจดีย์
- (b) ผนังด้านเหนือ ขอบซุ้มประตูหัวมุขกระสัน เสวยวิมุตติสุขส์ปดาห์ที่สาม ณ รัตนจกรมเจดีย์
- (c) ผนังด้านใต้ ขอบซุ้มประตูท้ายมุขกระสัน เสวยวิมุตติสุขส์ปดาห์ที่ห้า ณ อชปาลนิโครธ ภาพแพะที่ส่วนล่างสุดของภาพ เขียนขึ้นเพื่อให้ตรงตัวบทคัมภีร์ที่กล่าวว่อาชปาลนิโครธเป็นถิ่นพำนักของคนเลี้ยงแพะ.
- (d) ผนังด้านเหนือ ขอบซุ้มประตูท้ายมุขกระสัน เสวยวิมุตติสุขส์ปดาห์ที่สี่ ณ รัตนมรเจดีย์.

๑๒

ภาพที่ 125 ผนังมุขเรือนธาตุ คูหาเจดีย์หมายเลข 478

- (a) ผนังด้านเหนือ มุขเรือนธาตุด้านตะวันออก สันนิษฐานจากองค์ประกอบภาพว่า น่าจะเป็นเรื่องสักกปัญหสูตร.
- (b) ผนังด้านตะวันตก มุขกระสันที่เชื่อมระหว่างโถงหน้ากับเรือนธาตุ สันนิษฐานจากองค์ประกอบภาพว่าน่าจะเป็นเรื่องโปรดพระอัครสาวก.

ภาพที่ 126-130 ภาพพุทธประวัติตามเค้าโครงในนิทานกถา หากมีการขยายเรื่องต่อไปจนถึงพุทธปรินิพพาน ผนังด้านในของระเบียงล้อมรอบครรรคคูหากลางเรือนธาตุ คูหาเจดีย์หมายเลข 1605. ลำดับภาพเวียนขวารอบอาคาร เริ่มจากภาพลำดับที่หนึ่ง ซึ่งเป็นภาพแรกบนผนังตะวันออก ฟากใต้ของช่องประตูกลาง และจบที่ภาพสุดท้ายบนผนังด้านเดียวกัน ฟากเหนือของช่องประตูกลาง.

ภาพที่ 126 ผนังเรือนธาตุด้านตะวันออกปากใต้

- (a) ภาพลำดับที่หนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุขสี่ปาด้าแรก แสดงภาพพระพรหมถือฉัตรและพระอินทร์เป่าสังข์วิชัยยุตวรรษนาบพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นองค์ประกอบทางประติมานวิทยา สำหรับการแสดงภาพตอนตรัสรู้ในงานศิลปกรรมสมัยพุทธกาล.
- (b) ภาพลำดับที่สอง พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์เมื่อสิ้นสุดการเสวยวิมุตติสุขสี่ปาด้าแรก ตรงตามตัวบทในนิทานกถา.

ภาพที่ 127 ผนังเรือนธาตุด้านตะวันออกปากใต้ (a) และด้านใต้ปากตะวันออก (b)

- (a) ภาพลำดับที่สาม เสวยวิมุตติสุขสี่ปาด้าที่สองและสาม ณ อนิมิสเจดีย์และรัตนจกกรมเจดีย์ ตามลำดับ.
- (b) ภาพลำดับที่สี่ เสวยวิมุตติสุขสี่ปาด้าที่สี่ ณ รัตนมรเจดีย์ พระพุทธเจ้าประทับในเรือนแก้ว มิได้เปล่งฉัพพรรณรังสี.

ภาพที่ 128 ผนังเรือนธาตุด้านใต้

- (a) ภาพลำดับที่ห้า เสวยวิมุตติสุขสี่ปาด้าที่ห้า ณ อชปาลนิโครธ ที่มุมซ้ายล่างแสดงภาพพระยามารนั่งขีดแผ่นดิน ตามด้วยแถวภาพธิดาสามนางของพระองค์กำลังยั่วชวนพระพุทธเจ้า ตรงตามตัวบทในนิทานกถา.
- (b) ภาพลำดับที่หก เสวยวิมุตติสุขสี่ปาด้าที่หก ณ สระมุจลินทร์ พญามุจลินทร์นาคราชแผ่พังพานเหนือปราสาทที่พระพุทธเจ้าประทับนั่ง.

ภาพที่ 129 ผนังเรือนธาตุด้านใต้

- (a) ภาพลำดับที่เจ็ด เสวยวิมุตติสุขสี่ปาด้าที่เจ็ด ณ โคนไม้ราชายตนะ ท้าวจตุโลกบาลถวายบาตรแด่พระพุทธเจ้า.
- (b) ภาพลำดับที่แปด ท้าวสหมบดีพรหมอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์โลก ณ อชปาลนิโครธ

ภาพที่ 130 ผนังเรือนธาตุด้านเหนือ (a) และด้านตะวันออกปากเหนือ (b)

(a) ภาพลำดับที่ 23 ยมกปาฏิหาริย์ (ที่สาวตถิ)

(b) ภาพลำดับที่ 28 (ภาพสุดท้าย) พุทธปรินิพพาน

ภาพที่ 131 ภาพจำหลักศิลาเล่าเรื่องพุทธประวัติที่ผนังด้านนอกของระเบียงชั้นนอก คูหาเจดีย์หมายเลข 2171 (อานันดา)

(a) พุทธประวัติตอนมารผจญ พระบรมโพธิสัตว์ทรงอ้าางนางพระธรณีเป็นพยาน แสดงเป็นบุคลาธิษฐานด้วยรูปสตรีเทินหม้อน้ำที่เบื้องล่างของภาพ.

(b) พุทธประวัติตอนตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์แรก แสดงองค์ประกอบทางประติมานวิทยา ด้วยภาพพระพรหมถือฉัตรและพระอินทร์เป่าสังข์วิชัยยุตร ขนาบสองข้างพระพุทธเจ้า.

ภาพที่ 132-138 ภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติซึ่งมีที่มาจากแหล่งคัมภีร์หลากหลายของฝ่ายเถรวาท ในคูหาเจดีย์หมายเลข 585. ภาพเขียนอยู่ในช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้าเรียงแถวเดี่ยวตามแนวตั้ง ขนาบสองข้างลายเสาหลอกมุมผนัง ได้แถวภาพอดีตพุทธ 24 พระองค์ซึ่งประทานพุทธพยากรณ์ให้กับพระโพธิสัตว์. ภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติมีแปดแถว มุมผนังละสองแถว แถวละสามช่อง ทุกภาพมีจารึกบอกเล่าเรื่องราว. พุทธประวัติอีกชุดหนึ่งเขียนเป็นภาพขนาดใหญ่บนผนังมุขเรือนธาตุทั้งสี่ด้าน; ภาพบนผนังมุขตะวันออก จารึกกระเทาะหลุดร่วง ทำให้ไม่ทราบว่าเป็นเรื่องอะไร ส่วนภาพบนผนังด้านอื่นๆ จารึกยังมีสภาพดี หรือภาพแสดงลักษณะทางประติมานวิทยาที่บอกเล่าเรื่องราวได้โดยตัวเอง.

ภาพที่ 132 ผนังเรือนธาตุด้านตะวันออกปากเหนือ (a-c) และปากใต้ (d-f)

(a) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สี่ ณ รัตนฆรเจดีย์

(b) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สอง ณ อนิมิสเจดีย์

(c) ไปรดอรรุเวลกัสสะปะและพญานาค

(d) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่เจ็ด ณ โคนไม้ราชายตนะ ทำวจตุโลกบาลถวายบาตรแด่พระพุทธเจ้า.

- (e) เสวยวิมุตติสุขส์ปดาห์ที่สาม ณ รัตนจกรมเจดีย์
- (f) เสวยวิมุตติสุขส์ปดาห์ที่หก ณ สระมุจลินทร์

ภาพที่ 133 ผนังเรือนธาตุด้านใต้ ฟากตะวันออก (a-c) และฟากตะวันตก (d-f)

- (a) โปรดโชติपालพรหมณ์
- (b) ปฐมเทศนา ณ เมืองพาราณสี
- (c) โปรดช้างนาฬาคีรี (ชนปาละ) ณ เมืองราชคฤห์
- (d) นายสุมนมาลาการ ถวายดอกมะลิแปดทะนานแด่พระพุทธเจ้า
- (e) โปรดพระนาลกะ (หลานของอสิตดาบสผู้พิจารณาลักษณะของพระกุมารสิทธัตถะ)
- (f) ปารีไลยก์ ณ เมืองโกสัมพี

ภาพที่ 134 ผนังเรือนธาตุด้านตะวันตก ฟากใต้ (a-c) และฟากเหนือ (d-f)

- (a) ทรงเทศนา “.....” (ในเครื่องหมายคำพูด จารึกอ่านได้ไม่ชัดเจน) แก่พระสาวก
- (b) โปรดสังจพันธฤาษีและพญานาคที่แม่น้ำนัมมทา
- (c) โปรดพญานาคชื่อมณีอัคคิกะ (ที่แม่น้ำกัลยาณีในลังกาทวิป)
- (d) โปรดพระราหุล
- (e) โปรดพระอังคฺลิมาล
- (f) โปรดพญานาค (ลุง-หลาน) ที่ต่อสู้กันเพื่อแย่งบัลลังก์ (ในลังกาทวิป)

ภาพที่ 135 ผนังเรือนธาตุด้านเหนือ ฟากตะวันตก (a-c) และฟากตะวันออก (d-f)

- (a) กุมารผู้ต่อมาจะบังเกิดเป็นพระเจ้าศรีธรรมมาโคก ถวายบิณฑบาตรแด่พระพุทธเจ้า ด้วยฝุ่นดินเต็มกำมือ
- (b) ทรงแสดงธรรมโปรดพระสารีบุตร
- (c) พระเทวทัตกลิ้งก้อนหินทำร้ายพระพุทธเจ้า
- (d) เสด็จลงจากดาวดึงส์ ณ เมืองสังกัสสะ
- (e) เสวยวิมุตติสุขส์ปดาห์ที่ห้า ณ อชปาลนิโครธ
- (f) ทรงรับข้าวมธุปายาสจากนางสุชาดา

ภาพที่ 136 มุขเรื่อนธาตุด้านตะวันออก

- (a) ผนังด้านใต้ มุขเรื่อนธาตุด้านตะวันออก พุทธประวัติ (จารึกชำรุด)
- (b) ผนังด้านเหนือ มุขเรื่อนธาตุด้านตะวันออก พุทธประวัติ (จารึกชำรุด)

ภาพที่ 137 มุขเรื่อนธาตุด้านใต้

- (a) ผนังด้านตะวันออก พระพุทธเจ้าเสด็จเมืองเวสาลีโดยทางชลมารค ทรงแสดงรัตนสูตรเพื่อยังความสวัสดิแก่ชาวเมืองนั้น
- (b) ผนังด้านตะวันตก พระเจ้าปเสนทิโกศลถวายอภิสมาทานแด่พระพุทธเจ้าและพระสาวกจำนวน 500

ภาพที่ 138 มุขเรื่อนธาตุด้านตะวันตก

- (a) ผนังด้านใต้ พุทธปรินิพพานและถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ณ เมืองกุฉินารา.
- (b) ผนังด้านเหนือ พระสุบินนิมิตของพระโพธิสัตว์ในคืนก่อนตรัสรู้

ภาพที่ 139 มุขเรื่อนธาตุด้านเหนือ

- (a) ผนังด้านตะวันตก โปรดพระราชาที่ปินะตามเนื้อความในอรรถกถาที่ปินสูตร และอรรถกถาธรรมบท สังเกตภาพพระราชาที่ปินะทรงม้าข้ามแม่น้ำสามสายเพื่อเดินทางไปเฝ้าพระพุทธองค์ ที่ส่วนล่างของผนัง.
- (b) ผนังด้านตะวันออก ยมกปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัตถี.

ภาพที่ 140-151 ภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติซึ่งมีที่มาจากแหล่งคัมภีร์หลากหลายในฝ่ายเถรวาท ส่วนหนึ่งถูกจัดกลุ่มตามสถานที่เกิดเหตุการณ์ คูหเจติย์หมายเลข 659 (ภาพที่เขียนขึ้นภายใต้โปรแกรมอย่างเดียวกัน ยังพบตัวอย่างอีกแห่งหนึ่งที่คูหเจติย์หมายเลข 658 ซึ่งตั้งอยู่ในกลุ่มโบราณสถานเดียวกัน). ภาพเล่าเรื่องเขียนในช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้าเรียงตามแนวตั้ง ประชิดแนวลายเสาหลอกมุมผนังเรื่อนธาตุ ภาพมีสองแถวบนแต่ละด้านผนังที่ประชิดกัน ยกเว้นบนผนังด้านใต้และด้านเหนือฟากตะวันออกภาพมีสามแถว.

ภาพที่ 140-141 ผนังเรือนธาตุด้านตะวันออก ฟากเหนือ (ภาพแสดงเหตุการณ์ที่เมืองราชคฤห์): รัชทายาทพระอารามเวฬุวันจากพระเจ้าพิมพิสาร (140a), ทรงทรมานช้างนาฬาคีรี (140b), เสด็จเมืองราชคฤห์ครั้งแรก ภายหลังตรัสรู้ (140c), ที่เมืองราชคฤห์ พระอานนทมมิได้ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงเจริญอิทธิบาทสี่ เพื่อให้ทรงดำรงพระชนม์ถึงกับปีหนึ่ง (140d), ปฐมสังคีติที่เมืองราชคฤห์ ภายหลังพุทธปรินิพพาน (140e), เสด็จพุทธดำเนินด้วยเสลี่ยงคานหาม เนื่องจากประชวรด้วยถูกพระเทวทัตลึงก์อินทิสเส สะเก็ดหินกระเด็นต้องพระบาทห่อพระโลหิต ที่เมืองราชคฤห์ (140f), พระสารีบุตรได้พบกับพระอัสสชิและแจ้ข่าวกับพระโมคคัลลานะ (140g), อัครสาวกบรรชาที่เมืองราชคฤห์ (140h), หมอชีวกรักษาข้อพระบาทพระพุทธเจ้า ที่เมืองราชคฤห์ (141a), พระมหากัสสปะได้พบพระพุทธเจ้าครั้งแรกที่เมืองราชคฤห์ (ภาพบน) พระปิณฑิลภการทวาชะรัชทายาทบาตรไม้จันทน์แดง ที่เมืองราชคฤห์ (ภาพล่าง) (141b), ผุ่งชนกแล้วแผ่นศิลาใหญ่จะตกทับ (การแสดงปาฏิหาริย์ของพระปิณฑิลภการทวาชะที่เมืองราชคฤห์) (141c), พวกเดียวยถีย์แล้งทำท่าจะเหาะขึ้นไปเอาบาตรไม้จันทน์แดง ซึ่งเศรษฐีเมืองราชคฤห์แขวนไว้บนปลายไม้ (141d).

ภาพที่ 142-143 ผนังเรือนธาตุด้านตะวันออก ฟากใต้ (ภาพแสดงเหตุการณ์ที่ตำบลอุรุเวลา): พระสุบินนิมิตข้อแรก พระโพธิสัตว์เสด็จบรรทมเหนือมหาสมุทรร ใ้ภูเขานิรมิตเป็นพระเขนย (142a), พระสุบินนิมิตข้อที่สาม กิมิชาติสีชาวไต้ขึ้นมาบนพระวรกายของพระโพธิสัตว์ (142b), พระสุบินนิมิตข้อที่สอง ต้นหญ้าแพรกงอกจากพระนาภีของพระโพธิสัตว์ (142c), พระสุบินนิมิตข้อที่สี่ สกุนชาติสีเหล่าซึ่งมีพรรณต่างๆกัน เข้ามาสู่สำนักของพระโพธิสัตว์ (142d), พระสุบินนิมิตข้อที่ห้า พระโพธิสัตว์เสด็จขึ้นไปบนภูเขาคูด้วยกรีส (142e), พระโพธิสัตว์ทรงทำนายพระสุบินนิมิตด้วยพระองค์เอง (142f), พระโพธิสัตว์ทรงรับหญ้าคาแปดกำจากโสถถียพราหมณ์ (142e), พระโพธิสัตว์ทรงลอยถาดทองในแม่น้ำ (142f), พระโพธิสัตว์เสวยข้าวมธุปายาส (143a), ภาพนาคราชต้นบรรทม (143b), ภาพชำระ (143c-d)

ภาพที่ 144 ผนังเรือนธาตุด้านใต้ ฟากตะวันออก: (a) ท้าวสหัมบดีพรหมอาราธนา พระพุทธเจ้าให้ทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์โลก, (b) เสวยวิมุตติสุขส์ปดาห์ที่หก ณ สระมุจลินทร์, (c) เสวยวิมุตติสุขส์ปดาห์ที่เจ็ด ณ โคนไม้ราชายตนะ ท้าวจตุโลกบาลถวายบาตร, (d) เสวย วิมุตติสุขส์ปดาห์ที่ห้า ณ อชปาลนิโครธ สามธิดามารย้วยวนพระพุทธเจ้า, (e) อนาถปิณฑิก เศรษฐีจ่ายเหรียญทองเพื่อซื้อสวนดอกไม้สำหรับสร้างพระอารามเซตวัน ที่เมืองสาวัตถี, (f) ปัญจวัคคีย์ต้อนรับพระพุทธเจ้า ที่ป่าอิสิปตนะ, (g) สุชาดาถวายข้าวมธุปายาสแด่พระโพธิสัตว์ , (h) สุชาดาและทาสีเทินถาดข้าวมธุปายาส, (i) พระโพธิสัตว์ทรงล้มลงขณะเสด็จดำเนิน จงกรม เนื่องจากบำเพ็ญทุกรกิริยาแรงกล้าเกินไป, (j)-(l) ภาพชำรุด.

ภาพที่ 145 ผนังเรือนธาตุด้านใต้ ฟากตะวันตก (ภาพสุชาดาเตรียมพิธีกวนข้าวมธุปายาส ที่ตำบลอุรุเวลา): (a) เลี้ยงแม่วัวพันตัวเพื่อรีดน้ำมัน, (b) นางสุชาดาในเคหาสน์, (c) ตั้งพิธีกวน ข้าวมธุปายาส, (d) รีดนมวัว, (e) นางสุชาดา...(จารึกชำรุด), (f) นำน้ำมันวัวชุดที่หนึ่งให้วัวชุดที่ สองกิน, (g) ปลุกข้าวสาลี, (h) นางสุชาดาบนพระไท่.

ภาพที่ 146 ผนังเรือนธาตุด้านตะวันตก ฟากใต้ (ภาพตอนโปรดชฎิลสามพี่น้อง): (a) อุรุ เวลกัสสปะยอมอนุญาตให้พระพุทธเจ้าประทับแรมในเรือนไฟของตน, (b) พญานาคผู้มีฤทธิ์ ร้ายอาศัยอยู่ในเรือนไฟ, (c) จารึก (อ่านความได้ไม่ชัดเจน) กล่าวถึงอุรุเวลกัสสปะ พญานาค และพระพุทธเจ้า, (d) พระพุทธเจ้าทรงเตรียมบังสุกุลจีวรในสำนักของอุรุเวลกัสสปะ, (e)-(h) พิจารณาจากองค์ประกอบของภาพ น่าจะยังคงเป็นเรื่องโปรดชฎิลสามพี่น้อง แต่ไม่มีจารึกเล่า เรื่อง.

ภาพที่ 147 ผนังเรือนธาตุด้านตะวันตก ฟากเหนือ (ภาพแสดงเหตุการณ์ที่เมืองสาวัตถี): (a) หลังตรัสรู้เจ็ดพรรษา พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่ต้นมะม่วง, (b) พระพุทธเจ้า ทรงแสดงปาฏิหาริย์ พระวรกายใหญ่เท่าจักรวาล, (c) พระพุทธเจ้าทรงนิรมิตทางจงกรม ยาว จากขอบจักรวาลข้างหนึ่งถึงอีกข้างหนึ่ง, (d) จารึกกล่าวถึงเหตุการณ์ยมกปาฏิหาริย์, (e) ต้น มะม่วงชื่อคันทามพฤกษ์, (f) อนาถปิณฑิกเศรษฐีเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า, (g) พวกเดียรถีย์ กระโดดน้ำตาย, (h) ภาพไม่มีจารึก.

ภาพที่ 148 มนังเรือนธาตุด้านเหนือ ฟากตะวันตก (ภาพแสดงเหตุการณ์อันเนื่องด้วยเมืองกบิลพัสดุ์): (a) พระโพธิสัตว์ประทับหลังม้าเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ, (b) ม้าเสียใจที่ต้องจากพระโพธิสัตว์, (c) พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองกบิลพัสดุ์, (d) พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระพุทธบิดาที่เมืองกบิลพัสดุ์, (e) ภาพไม่มีจารึก, (f) เทวทูตทั้งสี่? (ภาพไม่มีจารึก), (g) อสิตดาบสพิจารณาลักษณะพระกุมารสิทธิ์ตถะ (ภาพไม่มีจารึก), (h) พิธีแรกนาขวัญ พระโพธิสัตว์ประทับได้ร่มไม้หว่า? (ภาพไม่มีจารึก).

ภาพที่ 149 มนังเรือนธาตุด้านเหนือ ฟากตะวันออก (ภาพแสดงเหตุการณ์ที่เมืองเวสาลีและที่อื่น ๆ): (a) พระพุทธเจ้าทรงเทศนาที่เมืองเวสาลี, (b) พระนางปชาบดีทรงบรรพชาที่เมืองเวสาลี, (c) ช้างปาริไลยก์ปรนนิบัติ ลิงถวายรวงผึ้งแด่พระพุทธเจ้า ที่เมืองโกสัมพี, (d) พระพุทธเจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์ต่อหน้าเทวดา, (e) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สาม พระพุทธเจ้าเสด็จพุทธดำเนินจงกรมตลอดสัปดาห์, (f) พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ต่อหน้าเทวดา (ภายหลังเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์แรก?), (g) .....เมืองกบิลพัสดุ์ (จารึกชำรุด), (h) สุนิมนิตของพระนางมาया, (i) เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สอง พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรต้นพระศรีมหาโพธิ์ตลอดสัปดาห์, (j) จารึกชำรุด, (k) ช้างเผือกแทรกเข้าพระปรัศว์ของพระนางมาया, (l) พระนางมาयाสรงน้ำที่สระอโนดาต.

ภาพที่ 150 ภาพมารผจญบนมนังเรือนธาตุด้านตะวันตก ด้านหลังพระประธาน

- (a) มนังฟากใต้
- (b) มนังฟากเหนือ.

ภาพที่ 151 (a-c) มนังด้านใต้ มุขเรือนธาตุด้านตะวันออก ภาพเล่าเรื่องพระพุทธเจ้าทรงทรมานนันทไปนาคราช.

ภาพที่ 152 ภาพมารผจญ บนมนังเรือนธาตุ ณ ตำแหน่งขนบสองข้างพระประธาน ในคูหาเจดีย์ขนาดเล็กหมายเลข 1152

- (a) มนังเรือนธาตุด้านใต้ ฟากตะวันตก
- (b) มนังเรือนธาตุด้านเหนือ ฟากตะวันตก

ภาพที่ 153 ภาพमारผจญบนผนังแกนก่ออิฐด้านหลังพระประธานประจำทิศตะวันตก ภายในเรือนธาตุคูหาเจดีย์หมายเลข 482.

ภาพที่ 154-156a พุทธประวัติตอนโปรดพระราชาที่ปิณะ พระพุทธเจ้าทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ที่บิณฑุกบวช

ภาพที่ 154

(a) ผนังอุด มุขเรือนธาตุด้านเหนือ คูหาเจดีย์หมายเลข 101 เมืองสะเล ภาพมีจารึกยืนยันเหตุการณ์ว่าเป็นเรื่องพุทธประวัติตอนโปรดพระราชาที่ปิณะ

(b) ผนังเรือนธาตุด้านตะวันตก คูหาเจดีย์หมายเลข 659

ภาพที่ 155

(a) ผนังอุด มุขเรือนธาตุด้านขวาของพระประธาน คูหาเจดีย์หมายเลข 94 เมืองสะเล

(b) เพดานปากใต้ มุขเรือนธาตุด้านตะวันออก คูหาเจดีย์หมายเลข 645.

ภาพที่ 156a ผนังด้านเหนือ มุขเรือนธาตุด้านตะวันตก คูหาเจดีย์หมายเลข 658.

ภาพที่ 156b-159 พุทธประวัติตอนต่างๆ

ภาพที่ 156b พระพุทธเจ้าทรงเปล่งฉัพพรรณรังสี เมื่อ เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สี่ ณ รัตนฆรเจดีย์ บนผนังโถงหน้าด้านตะวันออก ปากใต้ คูหาเจดีย์หมายเลข 505.

ภาพที่ 157

(a) พระพุทธเจ้าทรงเปล่งฉัพพรรณรังสี เมื่อ เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่สี่ ณ รัตนฆรเจดีย์ บนผนังโถงหน้าด้านใต้ ปากตะวันออก คูหาเจดีย์หมายเลข 539.

(b) พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์เมื่อสิ้นสัปดาห์ที่สองของการเสวยวิมุตติสุข ตามด้วยเสด็จพุทธดำเนินจงกรมตลอดสัปดาห์ที่สาม บนผนังด้านใต้ของมุขกระสันที่เชื่อมระหว่างโถงหน้ากับเรือนธาตุ คูหาเจดีย์หมายเลข 1471.

ภาพที่ 158

(a) โปรดอุรเวลกัศสปะและพญานาค ผนังด้านใน ระเบียงเรือนธาตุด้านใต้ คูหเจดีย์
หมายเลข 539.

(b) เรื่องราวในอดีตชาติของภิกษุ 500 รูปในสำนักของพระสารีบุตร ที่ในสมัย
พระพุทธเจ้ากัศสปะเคยเกิดเป็นค่างควานหูอาศัยอยู่ในถ้ำ ได้สดับพระสงฆ์ท่องบ่นพระ
อภิธรรม ทำให้ในชาติปัจจุบันได้บวชและชำนาญในพระอภิธรรม, ผนังด้านใต้ มุขเรือน
ธาตุด้านตะวันออก คูหเจดีย์หมายเลข 1536.

ภาพที่ 159 พระเจ้าปเสนทิโกศลถวายอสทิสทานแด่พระพุทธเจ้าและพระสาวก 500 รูป,
ผนังด้านใน ระเบียงเรือนธาตุด้านตะวันออก ฟากเหนือ คูหเจดีย์หมายเลข 539.